

HONTERUS- EMLÉKKÖNYV

Emlékezés és kiállítás Johannes Honterus
halálának 450. évfordulója alkalmából
az Országos Széchényi Könyvtárban, 1999.

M. D. XLVIII.

HONTERUS- FESTSCHRIFT

Wissenschaftliche Tagung und Ausstellung zum
450. jährigen Todestage von Johannes Honterus
in der Ungarischen Széchényi
Nationalbibliothek, 1999.

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR • OSIRIS KIADÓ
BUDAPEST, 2001

P. Szabó Béla

A JOGTUDÓS HONTERUS – AZ EURÓPAI „IUS COMMUNE” KÖZVETÍTŐJE

16. századi Magyarország művelődéstörténeténc kiemelkedő alakja, az erdélyi szász származású Johannes Honterus, a reformátor és humanista pedagógus elsősorban egyházszerzői és könyvkiadói tevékenységével tette nevét emlékezetessé. „Magyarország apostolaként”¹ az erdélyi kora reformáció egyik kiemelkedő alakja volt, mindamelllett sokoldalú tudós, polihisztor, akinek bár elsődleges érdeklődési körébe az ősi nyelvek és a természettudományok, különösen a földrajz és a csillagászat tartoztak, mégis jogtörténetünknek is kiemelkedő alakja. Jogtudósként is reformátor és humanista volt.

Tanulmányai

A kor más nem nemes szülötteihez hasonlóan Honterus ifjúkoráról sem állnak rendelkezésre pontos adatok. Inkább csak feltételezésen alapszik, hogy 1498-ban született Brassóban. Szülei kiléte tekintetében is bizonytalan adatokra vagyunk utalva. Apja valószínűleg bőrműves volt, akit egyrészt Johannes Aust ex Corona,² illetve Georg Lederer³ brassói polgár személyével azonosítanak. Mindkét személy tehetős kézműves és megbecsült polgár volt Brassóban, akinek nem esett nehezére fia hazai, majd – a kor szokásainak megfelelően – külföldi taníttatása. Az 1388 óta fennálló brassói do-

¹ Wolf, Theobald: *Johannes Honterus, der Apostel Ungarns*. Kronstadt, 1894.

² Nussbächer, Gernot: *Johannes Honterus. Sein Leben und Werk im Bild*. Bukarest, 1973, 12.

³ Philippí, Maja: Jörg Lederer – Vater von I Honterus? Eine Betrachtung am Rande von Oskar Wittstocks Honterusbuch. *Forschungen zur Völk- und Landeskunde*, 16 (1973) 137–139.

minikánus kolostor-iskola látogatása után elődeihez és kortársaihoz hasonlóan az ifjú kézművesfi útja is Bécsbe vezetett.⁴

Az első konkrét életjel, ami Honterusról az utókorra maradt, a bécsi egyetem artista fakultásának anyakönyvébe való bejegyzés. Az életrajzírók feladatát megnehezítendő két adat is Honterus beiratkozását takarhatja: az egyik szerint 1515. április 14-én Joannes Coriarij de Corona lett tagja a filozófiai karnak. A másik felfogás szerint Honterus azzal a Johannes Aust ex Coronával azonos, aki 1520. március 1-jén írta be nevét az artisták közé.⁵ Ez utóbbi adat talán jobban megfelel a korabeli tanulmányi szokásoknak, mivel a filozófiai kurzusok látogatása általában nem vett igénybe 3–4 évnél többet, s Honterus 1525-ben fejezte be itteni tanulmányait.

A bécsi egyetemen – hosszú csatározások után – éppen ebben az időben vált uralkodóvá a humanizmus, melynek szellemi áramlata eleinte elkerülte az egyetemeket.⁶ Ez annál is inkább természetes volt, hiszen a mozgalom, amit humanizmusnak nevezünk, jóval tágabb körű változásra irányult, az élet minden területén hatni akart, mint hogy csak az oktatás, illetve az egyetemek megjavítását tekintse céljának.⁷ Hisz a humanisták egyik legjellemzőbb összecsúrópai törekvése a *studia humanitatis* megvalósítása volt, és ez a törekvés nemcsak az egyetemi oktatáshoz kötődött. Az egész társadalom tudásszintjét emelve akartak közvetlenül a társadalmi-politikai életre hatni.⁸ A humanizmus mégis jelentős változást hozott az egyetemek számára is egész Európában: a tudományok gyakorlati irányultságának a szorgalmazásával, a pedagógiai elvek megváltoztatásával⁹. A humanizmus egy új értékhierarchiát jelentett az

⁴ 1411 és 1472 között 13 brassói és 3 barcasági hallgató iratkozott be a bécsi artista fakultásra, míg 1413 és 1495 között 32 brassói hallgatója volt a jogi karnak. Vö. Wittstock, Oskar: *Johannes Honterus der Siebenbürger Humanist und Reformator. Der Mann, Das Werk, Die Zeit*. Göttingen, 1970. 21. Részletesen a Barcaság és a Bécsi Egyetem középkori kapcsolatára lásd Philippi, Maja: *Kronstädter und Burzenländer Studenten an der Wiener Universität 1382–1525. Ein Beitrag zur Sozial- und Kulturgeschichte des Bürgertums von Kronstadt im späten Mittelalter. Beiträge zur Geschichte von Kronstadt in Siebenbürgen* (Siebenbürgisches Archiv, 17.). Köln–Wien, 1984, 179–224.

⁵ Nussbächer: i. m. 12.

⁶ Le Goff, Jacques: *Az értelmiség a középkorban*. Budapest, 1979, 226–227.

⁷ Hammerstein, Notker: Zur Geschichte und Bedeutung der Universitäten im Heiligen Römischen Reich deutscher Nation. *Historische Zeitschrift*, 242 (1985) 303.; Uő: Humanismus und Universitäten. In *Rezeption der Antike. Zum Problem der Kontinuität zwischen Mittelalter und Renaissance*. Hrsg. A. Buck. Hamburg, 1981, 23.

⁸ Baumgart, Peter: Humanistische Bildungsreform an deutschen Universitäten des 16. Jahrhunderts. In *Humanismus im Bildungswesen des 15. und 16. Jahrhunderts*. Hrsg. W. Reinhard. Weinheim, 1984, 172.

⁹ Az alábbiakra lásd Hammerstein: i. m. 1981, 24–27.

egyetemi oktatás tekintetében. Módosította annak céljait, és a gyakorlati megvalósítást is új keretek közé törekedett helyezni. A *trivium* régi és új tantárgyainak nagyra értékelésén, újraértelmezésén és a skolasztikustól eltérő tudományos- és gyakorlati gondolkodási módszer „mint egységes módszertan” továbbfejlesztésén túl más, a megújuló pedagógiai irányultságot igazoló tényezők, elvárások tartoztak még ebbe a körbe: az egyszerűség, a kifejezés érthetősége, a megtisztított latin nyelv és a visszatérés az eredeti forrásokhoz. Mindezen törekvések a nagyobb érthetőséget, az ismeretek gyakorlati alkalmazhatóságát, a tanulmányi idő meg rövidülését szolgálták, s egy új, a nyilvánosság, a társadalom számára nyitott embertípus kialakítását, a kulturáltság „antik példák alapján való” elterjedését célozták.¹⁰

Honterus bécsi tartózkodása alatt igen jelentős humanista tudósokat hallgathatott, korának vezető gondolkodóival ismerkedhetett meg. Az a sokirányú érdeklődés, ami Honterus későbbi tevékenységét jellemezte, már itt kifejlődhetett és minden oldalról megfelelő támogatót kaphatott az egyetem oktatói között. Későbbi jogász érdeklődését tekintve nagyon valószínű, hogy kapcsolat tartott fenn Bécs akkor legtekintélyesebb vezetőjével, az erdélyi szász származású neves jogásszal, Johannes Capinius, alias Siebenburgerrel.¹¹

Honterus a bécsi egyetemen a *magister artium* fokozatot 1525 körül¹² érte el, amely a kor szokásai szerint az *artista* (mai fogalmaink szerint a bölcsész) fakultáson elérhető legmagasabb titulus volt. Elvileg azok tanulhattak tovább a három magasabb rangúnak tartott (orvosi, jogi és teológiai) karon, akik elnyerték a magiszteri fokozatot a „bölcsészek” között. A tanulmányok folytatása a felsőbb karokon azonban igen költséges és időrabló volt. A 16. szá-

¹⁰ Az *artista* fakultás humanista átalakulására többek között lásd Mészáros István: *A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században* (Egyetemes neveléstörténet, 7–9. füzet). Budapest, 1984, 56–60.

¹¹ Martinus Kapp (Capinius, alias Siebenburger) nagyszzebeni származású lelkész a 16. század fordulóján hagyta ott Erdélyt és költözött Bécsbe. A jogi kar hallgatója, majd mindkét jog doktoraként az egyházjog tanára lett. 1505-ben, 1510-ben és 1516-ban a jogi kar dékánja volt éppen a római jogi oktatás megindítása (1494) utáni első évtizedekben. 1512 és 1517 között és 1522-ben Bécs városának bírója, 1521-ben pedig polgármestere volt. Ő vezette a bécsi polgárok I. Ferdinánd helytartó elleni lázadását, ami miatt 1522 augusztusában Bécsújhelyen lefejezték.

¹² Wittstock, Oskar: i. m. 43. szerint a bécsi *artista* fakultás aktáiban a magiszteri fokozatra jelöltek névsorában a „Johannes Holler Coronensis” bejegyzés mögött Honterust kell sejtetnünk. Ez nagyon vitatott állítása a Honterus-kutatásnak, hiszen a névválasztást többen későbbre teszik. Lásd alább.

zadban és később is sokan megelégedtek a *magister artium* rang elérésével, hiszen az ezen cím mögött meghúzódó tudásanyag is megfelelő tekintélyt adott viselőjének.

Azt, hogy Honterus Bécsben magiszteri címet szerzett, egyébként csak krakkói beiratkozásából tudjuk. Az itteni egyetem anyakönyvébe ugyanis 1530-ban „Johannes Georgii de Corona, artium magister Viennensis”-ként iratkozott be.

Bécsből a város 1529-es ostroma miatt kellett elmenekülnie előbb Regensburgba, majd Ingolstadtba. Az, hogy útját végül Krakkónak vette, nem volt véletlen. A krakkói egyetem ugyanis szintén jelentős szerepet töltött be Honterus szülővárosának szellemi életében, tehát a fiatal tudós ebben a tekintetben is a hazai tradíciókat követte.¹³ Krakkóban már nemcsak tanult, hanem Bécsben szerzett fokozata révén tanított is. Itt jelent meg első nyomtatott csillagászati és földrajzi munkája. Valószínűleg a „Honterus” humanista nevet is krakkói tartózkodása alatt vette fel.¹⁴

Krakkót elhagyva 1533-ban bekövetkezett hazatértéig hosszú utazást tett Németországon keresztül. 1531 elején Nürnbergben tartózkodott, innen azon év őszén jutott Bázélba.¹⁵ A kor utazási szokásainak megfelelően az ifjú tudóst ismerősei, humanista tudóstársai szinte kézzel a kézre adták. Honterus útja során mindenütt talált jóindulatú pártfogókat, akik vendégül látták, befogadták maguk közé, és ismereteikkel, kapcsolataikkal támogatták az utazót. Egyes állomáshelyein hosszú hónapokat töltött, tudományos munkákat adott ki, és a humanizmus szellemének megfelelően antik szerzők műveinek kritikai kiadásait készítette elő.

Bázeli tartózkodása volt talán a legnagyobb hatással későbbi életére.¹⁶ Itt tanulta ki a nyomdászszakmát, és több nyomtatott mun-

¹³ 1416 és 1495 között 21 barcasági végzőse volt a krakkói egyetemnek, akik valamilyen baccalaureusi címmel tértek haza. A tényleges barcasági hallgatói létszám ennél természetesen jóval nagyobb lehetett. Vö. Philippi, Maja: *Die Bürger von Kronstadt im 14. und 15. Jahrhundert. Untersuchungen zur Geschichte und Sozialstruktur einer siebenbürgischen Stadt im Mittelalter* (Studia Transylvanica, 13.). 1986, 245–246.

¹⁴ Első ízben egy 1532-ben nyomtatásban másodszor megjelent munkájának, latin nyelvtankönyvének címlapján tűnt fel a Honterus név. Lehetséges, hogy a munka első, 1530-as kiadásán is szerepelt már, de ebből a kiadásból nem maradt fenn példány. Vö. Dehmel, H.: *De Hont in Flandern – Johannes Honterus* (Siebenbürgisches Archiv, 1.). 1962, 140.; Klein, Karl Kurt: *Der Name Honterus* (Südostdeutsches Archiv, 8.). 1965, 57–63.

¹⁵ Vándoréveire részletesen lásd Wittstock: i. m. 70–91.

¹⁶ Reinert, Karl: *Auf Johannes Honters Spuren in Basel. Südostdeutsche Semesterblätter*, 1967. 41–54.

kája révén tökéletesítette fametszőtudását. Bázélban tudatosult Honterusban a könyvnyomtatás nagy tudományos és kulturális jelentősége. Itt adta ki talán leghíresebb munkáját, Erdély térképét,¹⁷ amelynek sikere hamarosan kora legtekintélyesebb földrajztudósai közé emelte az ifjú vándort, hiszen ez volt az első olyan térkép, amely Európa ezen távoli vidékéről nyomtatásban megjelent.

Honterus Bázélben egy nyomdászokból és humanistákból álló körben tevékenykedett, melynek tagjai nagy hatással voltak rá. Ezen kör középpontjában az erasmista és Luther-bizalmas Bonifacius Amerbach,¹⁸ a bázeli egyetem jogászprofesszora állt.

Amerbach a humanista jogtudomány történeti, antiquarius és filológiai törekvéseinek követője volt. Ugyanakkor azonban mint ügyvéd és jogi tanácsadó tevékenykedett, és feladatának a fellépő gyakorlati jogi problémák megoldását és a közösség szolgálatát tekintette. A kor leghaladóbb humanista irányzatának megfelelő tudományos érdeklődés és a gyakorlatban való helytállás határozta meg oktatói tevékenységét.¹⁹ Személyében tulajdonképpen két nagy oktatási tradíció ötvöződött: a *mos Italicus* és a *mos Gallicus*.²⁰ Amerbach tisztában volt a iustinianusi források középkori magyarázóinak „bűncivel”, de ugyanakkor tisztán látta, hogy a joggyakorlat nem hagyhatja figyelmen kívül a korábbi századok tudás-

¹⁷ Chorographia Transylvaniae – Sybenbürgen. Ornatissimo senatui Cibiniensi dicatum. Basiliae anno MDXXXII. Vö. többek között Klein, Karl Kurt: Zur Basler Sachsenlandkarte des Johannes Honterus vom Jahre 1532. In Klein, Karl Kurt: *Saxonia Septemcastrensia. Forschungen, Reden und Aufsätze aus vier Jahrzehnten zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*. 259–262.

¹⁸ Bonifacius Amerbach (1495–1562) tíz éven át jogot hallgatott Freiburgban és Avignonban. 1514–1519 között Freiburgban Ulrich Zasiusnak, a kor legjelentősebb német humanista jogászának tanítványa volt. Avignonban, ahol 1525-ben megszerezte a *doctor legum* fokozatot, elsősorban Andrea Alciatónak, a humanista jogtudomány vezető személyiségének vonzáskörében tanult. Doktorátusa évében már a bázeli egyetem professzora, *ordinarius legum* volt. Ezután évtizedekig meghatározta a bázeli jogi kar szellemiségét. *Institutiones*-, *Digesta*- és *Codex*-előadásai híresek voltak, és az utókor számára is fennmaradtak. Keresett ügyvéd és jogtanácsos, valamint Erasmus hagyatékának gondnoka volt. 1549-ben lépett ki a jogi kar kötelékéből. Vö. Hagemann, Hans-Rudolf: Rechtsunterricht im 16. Jahrhundert. Die juristischen Vorlesungen im Basler Amerbachnachlass. *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte*, 1992. 163–177.

¹⁹ Kisch, Guido: *Humanismus und Jurisprudenz* (Basler Studien zur Rechtswissenschaft, 42.). 75. Lásd még nő: *Bonifacius Amerbach. Gedenkrede* (Basler Universitätsreden, 47.). Basel, 1962.

²⁰ A *mos Italicus*, a skolasztikus jogtudomány fogalmára magyarul lásd többek között Coing, Helmut: *A jogfilozófia alapjai*. Budapest, 1996, 230–231.; Ruzsoly József: *Európa jogtörténete*. Budapest, 1996, 110.; A *mos Gallicus*ra Ruzsoly: i. m. 110, 139. Mindkettőre Földi András – Ilamza Gábor: *A római jog története és intéstitói*. Budapest, 1996, 106–107.

anyagát.²¹ Oktatási tevékenységében azonban átvette és alkalmazta a humanista jogtudomány legjelentősebb vívmányait.

Honterus ugyan még a fiatal professzor két malomkő közötti gyöt-rődését követhette szemmel bázeli hónapjai alatt, mégis az az indítatás, amit itt szerezhetett – mint későbbi munkáiból kitűnik – meghatározta a jogtudománnyal kapcsolatos gondolatait és szemléletét.

Otthon

Honterus 1533 januárjában tért haza Brassóba, ahol tanítani kezdett, és később nyomdát alapított. Elsődleges célja a humanista tudás terjesztése volt, de fokozatosan a reformáció tanai is utat találtak gondolatvilágába. A várost is megrázó vallási ellentétek közepette a mérsékelt és megfontolt változásokat hirdetve egyre nagyobb tekintélyt ért el polgártársai között.

Hamarosan a város külső tanácsának tagja lett, majd 1536-ban a belső tanácsba, a „városállam” közvetlen irányító testületébe választották. Tovább folytatta nyomdászai, tanári és reformátori működését. 1542-ben az ő tevékenységének köszönhetően a barcasági egyházközségek egyöntetűen a lutherizmus útjára léptek. 1543-ban kiadta a vidék egyházszervezetékének megújításával foglalkozó reformirátát,²² melyet Luther és Melanchthon is nagy tetszéssel fogadott, s amely új alapokra helyezte az erdélyi szászok egyházéletét. Ennek köszönhetően Brassó közössége 1544-ben első papjává választotta. Lelkészi és az ezzel együtt járó iskolafelügyelői hivatala mellett jelentős írói és könyvkiadói tevékenységet is folytatott, nyilvános könyvtárat és papírmalmot alapított. 1547-ben a teljes erdélyi szász közösség számára adott ki egyházi rendtartást, ami a lutherizmus győzelmét jelentette a szászok között.²³ 1549. január 23-án halt meg Brassóban a város legtekintélyesebb embereként.

Hazájában kifejtett igen széles körű tevékenységéből, mint a jogtörténet számára jelentőseket, az alábbiakat emelhetjük ki:

²¹ Pályája végén mégis lekicsinylően ír erről a tudományról szintén neves jogásszá vált fiának: „hiszen a szokás és bíróságaink romlottsága miatt most oda jutottunk, hogy nem elég a régi (római) jogtudósok responsumait perbeszédeink során elővezetni, hanem az összes konyhatudós magyarázgatók szakértemi toldozgatásait és felsorolásait is citalgatnunk kell.” Idézi Hagemann: i. m. 190. (*Szabó Béla ford.*)

²² *Reformatio ecclesiae Coronensis ac totius Barcensis provinciae*. Coronae, 1543. Ugyancsen évben kiadták Wittenbergben is, és ehhez Melanchthon írt előszót. Luther az Úr magyarországi evangelistájának nevezte.

²³ *Reformatio ecclesiarum Saxoniarum in Transylvania*. Coronae, 1547.

A nyomdász

Honterus hazatértekor kíséretében tudhatott egy tudós orvost és nyomdászt, Theobaldus Gryffiust.²⁴ Valószínűleg már ekkor foglalkoztak könyvek előállításával, azonban ránk csak 1539 után készült munkák maradtak a brassói nyomda termékeiből. Honterus elsődleges célja a nyomda létrehozásával az volt, hogy iskolakönyvekkel lássa el közösségét és a környező vidékeket egy olyan korban, amikor az oszmánok terjeszkedése miatt Erdély meglehetősen el volt vágva a nyugati könyvtermeléstől. A könyvtermelés segítésére papírmalmot is létesített.

A Honterus nyomdájában kiadott munkák elsősorban az oktatás gyakorlati igényeit elégítették ki, és elsősorban a *trivium* oktatását szolgálták. Püthagorasz, Platón, Arisztotelész, Seneca és Epiktétosz filozófiai; Cicero, Quintilianus és Hermogenész retorikai munkáinak; valamint ókori költők műveinek kiadásával Honterus nagyban hozzájárult a humanizmus erdélyországi megerősödéséhez, az ifjúság megnyeréséhez a tudás számára. Ezen tevékenysége során Rotterdami Erasmust tekintette példaképének, műveiből szintén jelentetett meg kivonatokat. A nyomda iskolakönyvei között azonban nemcsak elemi iskolás könyveket, hanem jogtudományi munkát is találunk, melynek ismertetésére alább kerül majd sor. Érdekes azonban, hogy elemi ismereteket tartalmazó jogi regulagyűjteménye évekkel korábban jelent meg, mint hogy megindult volna az alapszintű jogi oktatás Brassóban. Honterus nyomdásztevékenysége mögött tehát mindenképpen egy nagy ívű, jól átgondolt nevelési koncepciót kell sejtenuünk.

A tanár és iskolaszervező

A humanizmus az erdélyi századok között a reformáció közvetítője is volt. Honterus mint tanár, gyakorlati szemlélete révén, talán sok humanista kortársánál nyitottabb volt a reformok iránt. Ő is, mint a reformátorok jelentős része, nagy figyelmet szentelt az iskolázás és a népnevelés kérdéseinek. Egyik legfontosabb otthoni feladatának az oktatás újjászervezését tekintette. A fiatalok nevelésének a hit megőrzését („ad conservationem religionis”) és a közösség, a

²⁴ Borsa Gedeon: Johannes Honterus als Buchillustrator. *Gutenberg-Jahrbuch*, 1986. 41. A Gryffius személyére vonatkozó kutatások összegezését lásd V. Ecsedy Judit tanulmányában, 34. jegyzet. (*A szerk. – W. S. Á.*)

város javát („ad communem rerum publicarum utilitatem”) kellett szolgálania. Ezek a célok megfelelnek a reformáció általános neveléspolitikai célkitűzéseinek.

Ugyanakkor feltűnő, hogy Honterus törekvéseiben mennyire hangsúlyozódott a vallási célok mellett a közösség érdekeinek szolgálata, a közéletre való felkészítés igénye is. Ennek talán legfényesebb példája az a szervezet, melyet Honterus az általa újjászervezett, évszázados clemi iskola (ún. latin-iskola) közösségének adott. A javaslatára átalakított és humanista elveken működő intézménnyé tett iskola új épületbe költözvén valószínűleg 1541-ben²⁵ nyitotta meg kapuit. Az általa kidolgozott iskolai rendtartás (*Constitutio scholae Coronensis*)²⁶ – ami egyúttal a döntő lépés is volt az oktatás új alapokra helyezésében – harmadik részében a diákságot egy sajátos közösségbe, *coetus*ba szervezte, s ezt a közösséget, mint egy miniállamot, a diákság maga irányította.²⁷

Ennek a szervezeti formának azért volt nagy jelentősége, mert a diákok ezen közösségen belül már olyan magatartásformákat gyakorolhattak be, melyek később a közéletben való részvételhez, polgártársaik irányításához nélkülözhetetlenek voltak. A *coetus* szervezetének példaképe a római állam volt. A diákok választás útján töltötték be a *rex*, a két *ensor*, az egy-egy *praetor*, *orator*, *secretarius*, *musicus*, *aedilis*, *praeco*, a két *centurio* és a 20 *decurio* tisztségét. A választások rendjét és az önkormányzati formákat pontosan körülírták.²⁸

Honterus reformjában azonban más szempontból is szerepet kapott a közéletre, a politikára való előkészítés. Az iskolai rendtartás (*Ordinatio studii Coronensis*) első része 19 pontban a tanárok fel-

²⁵ Nussbächer, Gernot: Die Honterusschule in den ersten Jahrzehnten ihres Bestehens. In Nussbächer, Gernot: *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*. I. Bukarest, 1981, 121.

²⁶ Teutsch, Friedrich: *Die siebenbürgische-sächsischen Schulordnungen*. I. 1543–1778. Berlin, 1888, 9–12. Németül: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. 1191–1975. Köln–Wien, 1981, 112–116. Elemzésére lásd többek között Wittstock: i. m. 266. skk.; Nussbächer, Gernot: Die Schulreform des Honterus und die Ausstrahlung der Honterus-Schule im 16. Jahrhundert. In *Beiträge zur Siebenbürgischen Schulgeschichte*. Hrsg. von Walter König. (Siebenbürgisches Archiv, 32.) 1996, 142–143.

²⁷ Philippi, Paul: Das sächsische Schulwesen Siebenbürgens bis zum 17. Jahrhundert. In *Beiträge zur Siebenbürgischen Schulgeschichte*. Hrsg. von Walter König (Siebenbürgisches Archiv, 32.). 1996, 133.; Schuller, Ute Monika: *Der Coetus am Honterus-Gymnasium zu Kronstadt 1544–1941*. München, 1963.

²⁸ Példaképpül a német humanista pedagógus, Valentin Trotzendorf (1490–1556) által felvázolt „diákköztársaság” szabályait választotta. Vö. Nussbächer, Gernot: Die Honterus-Schule in Kronstadt, ein bedeutendes Zentrum humanistischer Kultur im Siebenbürgen des 16. Jahrhunderts. In Nussbächer, Gernot: *Aus Urkunden und Chroniken. Beiträge zur siebenbürgischen Heimatkunde*. II. Bukarest, 1985, 130.

adatait és az oktatott tantárgyakat vette számba. Az egyik korabeli nürnbergi latin-iskola rektorának, Sebald Heydennek 1530-ban kiadott iskolai rendtartását vette át,²⁹ ugyanakkor azonban figyelembe vette egy másik nürnbergi iskola Melanchthon által inspirált *statutum*-ait is. Ez utóbbi előírásainak követését jelzi, hogy Honterus túllépett a korabeli latin-iskolák tantárgyain, és a magasabb tudományokat (a jog- és állítólag az orvostudományt) is felvette az oktatóanyagok közé. Ezzel akadémiai jelleget adott az általa teljesen átszervezett iskolának.

Már a korábbi alaptantárgyak, a *trivium* és a *quadrivium*, valamint a latin és a görög – sztoikus filozófia által áthatott³⁰ – oktatását is kiegészítette a földrajz oktatásával.³¹ A nagy újítást azonban az orvos- és jogtudományok számára felállított tanszékek jelentették. Ezzel az iskola nemcsak az egyetemi tanulmányokra közvetlenül előkészítő intézetté vált, hanem lehetővé tette bizonyos alapismeretek megszerzését is ebben a két tudományágban. Az iskolát vezető rektor és az alapismeretek oktatásában részt vevő segítői (sok esetben idősebb diákok) mellett – egyes értelmezések szerint – 1544-től két lektort is kineveztek a két említett tudomány oktatására. Ezeket a „szakokat” elsősorban az idősebb (17–21 év közötti) *studiosi* (köztük kezdetben meglehetősen sok magyar nemzetiségű is volt)³² hallgatták. Ugyanakkor olyan iskolán kívüli tevékenységeket is szabályoztak az iskolai rendtartás ezen részében, melyek szintén túlmutattak egy szokványos elemi iskola keretein, és az „életre” készítettek fel: tudós vitatkozások és előadások, fiktív bírósági tárgyalások, valamint színházi előadások.³³

A jogi tanszék birtokosának elsősorban ahhoz kellett tevékenységével hozzájárulnia, hogy olyan fiatalemberek kerüljenek ki az iskolából, akik Brassó és a többi szász vidék jogainak megővésében tevékenyen részt vehetnek.³⁴ A jogtudományok első tanáraként Honterus meglepő módon egy angolt szerződtetett. 1544-ben

²⁹ Zimmermann, Harald: Honterus Humanismus. In Zimmermann, Harald: *Siebenbürgen und seine Hospites Theutonici. Vorträge und Forschungen zur südostdeutschen Geschichte. Festgabe zum 70. Geburtstag.* Hrsg. von Konrad Gündisch. Köln–Weimar–Wien, 1996, 252.; Szövege kiadva Netoliczka, Oskar: *Johannes Honterus' ausgewählte Schriften.* Wien–Hermannstadt, 1898, 47. skk.

³⁰ Wittstock: i. m. 171.

³¹ Philippi, Paul: i. m. 134.; Wittstock: i. m. 267. sk.

³² Nussbächer: i. m. 1996, 145. Nussbächer kimutatása szerint 1544 és 1600 között 1085 „studiosi” került bejegyzésre az iskola anyakönyvébe.

³³ Philippi, Paul: i. m. 143.

³⁴ Wittstock: i. m. 178.

Henricus Philippus vállalta a jogtudomány oktatását,³⁵ de nem tartózkodhatott túlságosan sokáig Brassóban,³⁶ mert a katedrát hamarosan a helybeli Matthias Fronius³⁷ vette át. Valószínűleg részt vett a negyvenes években a jogtudomány oktatásában a szintén helybeli Petrus Apus Bogner, aki mindkét jog doktora volt,³⁸ valamint Valentin Wagner³⁹ és talán maga Honterus is.

Az iskolát elhagyó növendékek közül sokan a szász városok igazgatásának és nemcsak a brassói, hanem az egyetemes szász közéletnek is jelentős személyiségévé váltak.⁴⁰ Többségük az itt szerzett alapvető jogi ismereteket ugyan még megfejlelte egyetemi tanul-

³⁵ Nussbächer: i. m. 1985, 130.; Uő: i. m. 1996, 148.

³⁶ Philippus, aki 20 forintos fizetést kapott, állítólag Martinuzzi Fráter György és a törökök kémje volt, legalábbis a brassóiak ezzel vádolták, és ezért kellett rövid idő elteltével Gyulafehérvárra menekülnie. Vö. Nussbächer: i. m. 1981, 120.

³⁷ Matthias Fronius (1522–1588) a 16. század erdélyi szász jogtörténetének Honterus melletti másik nagy alakja. Brassói patricius-értelmiségi család sarjaként a század negyvenes éveinek első felében Wittenbergben és az Odera menti Frankfurtban járt egyetemre. Nagy valószínűség szerint jogtudományokat is hallgatott, bár a ránk maradt egyetemi anyakönyvek ezt nem igazolják teljes bizonyossággal. Hazájába visszatérve előbb a jogtudomány lektora volt a Honterus-iskolában, majd rektor volt ugyanitt. 1546-ban jogász pályára lépett. Másfél évtizeden keresztül töltötte be a város jegyzői hivatalát, ami abban a korban a leginkább jogi ismereteket követelő pozíció volt a városi közigazgatásban. Később *senator* és városának legtekintélyesebb követe volt az erdélyi országgyűlésen. 1570-ben a szász *Universitas* megbízásából kidolgozta a szász szokásjog gyűjteményét (*Statuta iurium municipalium Saxonum in Transsylvania*), melyet aztán 1583-ban Báthori István megerősített és hatályos jogforrássá emelt. A római anyagi jog rendkívül erős hatását mutató *Statutum* 1853-ig volt érvényben az erdélyi szászok között. Vö. Schuler von Libloy, Friedrich: *Siebenbürgische Rechtsgeschichte. I. Geschichte der siebenbürgischen Rechtsquellen*. Hermannstadt, 1854, 70. skk.; Laufß, Adolf: Einführung. In *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen. Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583*. Hrsg. von Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde. München, 1973, X.; Újabban Szabó Béla: *Die Rezeption des römischen Rechts bei den Siebenbürger Sachsen* (Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica. 1994. Tom. IX.). 173–194.

³⁸ Petrus Apus Bogner (†1591) brassói tanulmányok után 1550-ben Wittenbergben iratkozott be első egyetemére. 1552-től Bázelen bölcsészetet, majd Párizsban, Orleansban, Bourgesban orvostudományt tanult. A következő adat az életéről az, hogy 1653-ban Padovában iratkozott be a joghallgatók közé. Járt Bolognában is, majd Ferrarában szerezte meg a mindkét jog doktora (*doctor utriusque iuris*) címet 1564-ben. Összesen 14 évet töltött tanulmányokkal, az említett helyeken kívül járt Párizsban, Rómában, Sienában és Angliában is. Orvosi és jogi tanulmányai mellett teológiát is hallgatott. Hazatérte után a Honterus-iskola tanára, a város tanácsnoka és orvosa, majd lelkesze volt. Vö. Trausch, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon, oder biographisch-literarische Denk-Blätter der Siebenbürger Deutschen*. I. Kronstadt-Hermannstadt, 1868, 156. skk.; Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest, 1891, 1169.

³⁹ Wagner szerepét lásd alább.

⁴⁰ Vö. Nussbächer: i. m. 1985, 196–197.; Uő: i. m. 1996, 153–154.

mányokkal is, de ez nem jelenti a Honterus-iskola hasznosságának megkérdőjelezhetőségét.

Hogy meddig és milyen keretek között folyt Brassóban jogi oktatás a 16. század folyamán – nem tudjuk már pontosan. Csaknem bizonyos azonban, hogy Honterus kezdeményezésére itt próbálkoztak a történelmi Magyarország területén a kora újkorban először nem egyetemi szintű jogoktatással.

A jogtudós

Honterust elsősorban jogtudományi művei révén sorolhatjuk legjelesebb hazai jogászaink közé. A római jog iránti érdeklődése ugyanis két Brassóban kiadott munkájában addig Magyarországon nem tapasztalt mértékben és minőségben mutatkozott meg.

Honterus mind bécsi, mind bázeli tartózkodása alatt Capiniusz és Amerbach személyén keresztül közel kerülhetett a jogtudományhoz és különösen a római joghoz. Az amerbachi kettősség jól megmutatkozik jogi munkásságában: a „modernitás” és a hagyományok közti őrlődés nála is megfigyelhető, mint ahogy tulajdonképpen minden korabeli tudósnál, aki felelősséggel nyúlt a jogi kérdésekhez.

Feltételezhető, hogy – az egyházi élet megújításához hasonlóan – jogi munkáival hazájának jogát és jogéletét is meg akarta újítani, hogy a vallási közösségben egyesült szász vidékek egységes jogközösséget is alkothassanak. Különösen második jogi munkáján figyelhető meg ez a törekvés.

Alább ismertetendő műveihez forrásul valószínűleg Gregor Haloander 1529-ben Nürnbergben kinyomtatott háromkötetes *Pandekta*-szövegét, valamint az 1531-ben megjelent *Codex* és *Novellák* kiadását használhatta. Ezek a kiadások voltak az első glosszátlan formában, nyomtatásban megjelent iustinianusi könyvek. A *Digesta* és a *Codex* ezen kiadásai tartalmazták elsőként (igaz nem teljességében) a görög szövegrészleteket, és először jelentették meg a görög nyelvű *Novellákat*.⁴¹ Honterus alábbi két munkájával írta be nevét a magyarországi római jogászok aranykönyvébe:

⁴¹ Kisch, Guido: *Gestalten und Probleme aus Humanismus und Jurisprudenz*. Berlin, 1969, 188.; Troje, Hans Erich: *Die Literatur des gemeinen Rechts unter dem Einfluss des Humanismus*. In *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*. II/1. Hrsg. Helmut Coing. München, 1977, 648.

*Sententiae*⁴² (1539)

Tankönyvi célú kiadványainak sorában Honterus egy jogi munka kiadására is lehetőséget talált. Augustinus és Seneca műveiből készült idézetgyűjteményének mintegy folytatásaként vagy párhuzamaként, Iustinianus *Digesta*-jából állított össze egy terjedelmes, csaknem száz nyomtatott oldalt kitevő idézetgyűjteményt *Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae* címmel. Az ilyen jellegű gyűjtemények oktatási célja az volt, hogy úgynevezett közhelyeket (*loci communes*) bocssáson a tanulók rendelkezésére, melyeket azok kívülről megtanulhattak. A humanista oktatás egyik hagyományos módszerét követte tehát ezen munkájával. Ugyanakkor a humanista jogtudomány célkitűzéseinek megfelelően a forrásokhoz való visszanyúlást is szorgalmazta ezzel a művével. De nem akarta túl nagy fába vágni a fejszét, ezért olyan munkát készített, mely mind a jogot tanulók, mind a jogalkalmazók számára könnyű hozzáférést engedett. Munkája kifejezi a jogbiztonság iránti igényt is annyiban, hogy nemcsak a szászok, hanem minden erdélyi számára hozzáférhetővé akarta tenni ismereteit.

A *Sententiae*-t Szapolyai János magyar királynak és erdélyi vajdának ajánlotta előszavában. Kezdőszavaival a jog és igazságosság eszméjének fennköltségét hirdeti: „Semmi sem fennköltebb az adományok közül, melyet az Isten az emberiségnek adott, mint az igazságosság, amely magába olvasztja valamennyi erényt.” A továbbiakban a jog céljáról, a méltányosságról, a jogalkalmazás lényegéről, a bírák és az uralkodó kötelezettségeiről értekeznek, és szembeállítja a *iustitia civilis*-t azokkal a magasabb, mindenek felett álló és minden kor számára érvényes normatív szabályokkal, melyek a Bibliában („in sacris litteris”) fogalmazódtak meg. Az előszó ugyanakkor a kor szokásos stílusában dicséri a király jog és igazság iránti elkötelezettségét, amely már maga is elég lenne ahhoz, hogy az ifjúságot „ad colendam iuris scientiam” (a jogtudomány művelésére) ösztönözze. Ugyanakkor szerényen azt állítja, hogy az országonként változó jogszabályok sokszínűségét látva az ő szerény munkája – mely a civiljog leginkább alkalmazott elveit törekszik összefoglalni – szintén hozzájárulhat a fiatalság okulásához.

Az ajánlás szokásos alázatosságán kívül az is jól tükrözi a korábban Ferdinánd-párti Honterus komoly elkötelezettségét Erdély tényleges ura, Szapolyai mellett, hogy munkája zárólapján az újonnan megtervezett országcímert is feltüntette. Ez felér egy

⁴² *Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae*. Impressum in inelyta Transylvaniae Corona MDXXXIX.

behódolási nyilatkozattal – nemcsak Honterus, hanem Brassó város részéről is – az alakulófélben lévő új hatalom iránt. Honterus *Sententiae*-it a királyi udvarban köszönettel és barátságosan fogadták, amint az Verancsics Antal királyi titkár és gyulafehérvári püspök 1540. március 7-én kelt köszönő leveléből kitűnik.⁴³ Verancsics maga is Itáliában képzett jogász és humanista volt, és így dicsérfő szavai talán még többet nyomnak a latban, mint a király véleménye, melynek megfogalmazására valószínűleg szabad kezet kapott. A brassói tanács 100 forint (mintegy ötévi tanári javadalmasnak megfelelő) jutalomban részesítette a szerzőt.

A *Sententiae* tartalma megfelel a címében ígértnek: rövid, könnyen tanulható idézeteket tartalmaz a *Digestából*.⁴⁴ Az egyes szöveghelyek csak ritkán hosszabbak 10–15 szónál, szinte egy lélegzetre citálhatók.

Honterus törekedett a *Digesta*-szövegek szó szerinti átvételére, de ha erre a könnyebb érthetőség és megjegyezhetőség érdekében szükség volt, kissé át is alakította a szöveget: szócsereket, magyarázó célzatú kötőszóbetoldásokat alkalmazott. Viszonylag ritkák azok a szentenciák, melyek megfogalmazásánál jobban el kellett térni a *Digestában* található eredeti változattól. A szövegformáló munka ennek ellenére nagy alaposágra és jogismeretre utal. Nem egyszerű másolásról, hanem a szabályok átértelmezéséről van szó, amelynek során azonban a szerző mind teljesebben ragaszkodni kívánt az eredeti szöveghez.

Az idézetek Honterus munkájában megőrizték a *Digestában* elfoglalt helyüket, vagyis a szerző nem törte át a szokásos *leges*-rendet, melyet a hagyományos egyetemi jogoktatás is követett: a D. 1,1,1 közismert jogmeghatározásától („*ius est ars boni et aequi*”) kiindulva sorra vette a *Digestának* mind az 50 könyvét. A könyveken belül is megtartotta az egyes idézetek eredeti helyét.

A szerző változó számban emelt ki fragmentumokat az egyes könyvekből: a legtöbb idézet (57) az elméleti kérdésekkel és a jogforrásokkal foglalkozó 1. könyvből származik. A legkevésbé (8–8) kiemelésre méltó gondolatot a 37. és a 40. könyv⁴⁵ nyújtotta

⁴³ *Monumenta Hungariae Historica*. II. *Scriptores*. 9. Pest, 1860, 73.; Vö. Wittstock: i. m. 175.

⁴⁴ A szöveggrészesetek *Digesta*-beli helyének beazonosítását a nyolcvanas évek elején B. Kállay István végezte el. Ezen munka – melyet önzetlenül a rendelkezésünkre bocsátott – nagyban hozzájárult a *Sententiae* tudománytörténeti helyének meghatározásához.

⁴⁵ Ebben a részben jelentős eltérés figyelhető meg a regulák eredeti sorrendjéhez képest: a mai számozást figyelembe véve ez a rész a következőképpen épül fel:

Honterus számára. Az egy-egy könyvből kikerülő idézetek száma tíz és húsz között mozog. Az 50 könyvből kiválogatott 780 fragmentum mellé teljes egészében felvette a *Digesta* 50, 17. (*De diversis regulis iuris antiqui*) mind a 211 reguláját. Ez a tény jól tükrözi összeállításának igazi célját: rövid mondatokon keresztül ismereteket közvetíteni.⁴⁶ Feltűnő, hogy milyen sok átfedés van a Honterus által kiválogatott fragmentumok és egy-egy múlt századi és modern tankönyv⁴⁷ által szó szerint idézett szöveghelyek között.

A válogatásból kitűnik, hogy Honterus saját kora számára alkotott jogi munkát, hiszen olyan intézmények szóba sem kerülnek, melyek kifejezetten az ókorhoz kötődtek, mint amilyen a rabszolgaság. Érdekes pikantériája a jogforrási résznek, hogy hiányzik belőle a híres „*Princeps legibus solutus est*”, amelyet a kor politikai viszonyaira tekintettel nem tarthatunk véletlennek, de annál inkább kínosnak a Szapolyainak való ajánlás miatt.⁴⁸ A *leges*-rend fenntartása – amely az egyik legnagyobb tüske volt a humanista jogtudomány szemében – nem róható fel Honterus hibájául. A tanulást, a forrásokban való visszakeresést ez könnyebbé tehetette. Miután a hallgatók megértették és megtanulták az idézeteket, a fragmentumok rendszertani helyzetétele valószínűleg a tanár feladata volt, s itt megfeleltek a humanisták elvárásainak. A humanista jogtudósok egyik legfontosabb törekvése ugyanis a jogszabályok természetes ésszerűségének és a korabeli logika elveinek megfelelő rendbe foglalása volt. Hogy ez mennyire valósult meg a Honterus *Sententiae*-i alapján, arról nincsen adatunk.

Abban biztosak lehetünk, hogy a munka évekig alaptankönyvként szolgált a Honterus-iskola felsőbb éves *studiosusai* számára. Ugyanakkor sokat tett a jogtudomány népszerűsítéséért Erdélyben. Nem tudjuk, hány példányban jelent meg, de ez a mű is nagyban hozzájárulhatott ahhoz, hogy a 16. századi Erdélyben Iustinianus a tíz legolvasottabb „auctor” között szerepelt.⁴⁹

D. 50, 17, 1–117, 158–199, 118–157, 200–211. A sorrendváltoztatás oka kérdéses. A tördelési kép alapján azonban semmi csetre sem nyomdai hiba.

⁴⁵ Előbbi a *bonorum possessio*, utóbbi a rabszolgafelszabadítás kérdésével foglalkozik hangsúlyosan.

⁴⁷ Akár a ma használatos Földi András és Hamza Gábor által átdolgozott tankönyv és a *Sententiae* ilyen szempontú összevetése is tanulságos lehet ahhoz, hogy meggyőződhesünk az elvárt ismeretek állandóságáról.

⁴⁸ Lásd fentebb.

⁴⁹ Dankanits Ádám: *XVI. századi olvasmányok*. Bukarest, 1974, 27. Dankanits a máig fennmaradt könyvpéldányok adatainak statisztikai kiértékelése alapján jutott erre a következtetésre.

A „bestseller” jelleg ellenére a *Sententiae* kinyomtatott, de nem vágott példányaiból valószínűleg megmaradt bizonyos mennyiség, melyet Honterus az öt évvel később megjelent másik jogi munkájához – az akkori szóhasználat szerint kolligátumként – kötetett. Ezeket a példányokat új címlappal látta el, és elhagyta a Szapolyai Jánoshoz szóló ajánlást. A munka elejét azonban újrászedte, és lehetőség nyílt bizonyos – nem mélyenszántó – tartalmi változtatásokra is. Ezen változtatások célja az lehetett, hogy összehangolja a *Sententiae* korábbi szövegét új munkájának, a *Compendium*nak bizonyos megállapításaival.⁵⁰

*Compendium iuris civilis*⁵¹ (1544)

Honterus második jogi munkájának, a *Compendium*nak megjelenését egy korabeli szász krónika az alábbi szavakkal örökítette meg: „1544-ben Brassóban Honterus magister kinyomatta az igen kiváló *Compendium iuris civilis in usum Civitatum et Sedium Saxonicarum* című munkát, egy könyvet, amire nagyon nagy szükségünk van és melyet már hosszú ideje hiányoltunk.”⁵²

A római jog addigi legteljesebb összefoglalásának – amely Magyarországon nyomtatott formában megjelent – ajánlása a következőképpen szól: „A szász városok és székek, a Német Birodalom erdélyi gyarmatai bölcs és körültekintő polgármestereinek, bíráinak, esküdteinek és szenátorainak.” Már az ajánlás is mutatja tehát a szerző törekvéseit.

A kézikönyvhöz munka- és pályatársa, a mű elkészítésében valószínűleg segédkező Valentin Wagner⁵³ írt disztichonokban előéneket (*Carmen*), tulajdonképpen előszót. A verses bevezető a szokásos tisztelegő szófordulatok mellett fontos információkat tartalmaz Honterus szándékairól és céljairól, legfontosabb vezérelveiről.

A költői képzelet „a törvényekben (Honterus munkájában) a

⁵⁰ Nagy Barna: Két Honterus-mű variánsa. *Magyar Könyvszemle* (1962) 217–219.

⁵¹ *Compendium iuris civilis in usum Civitatum ac Sedium Saxonicarum in Transylvania collectum*. Impressum in inclyta Transylvaniae Corona MDXLIII.

⁵² Album Oltardinum. Idézi Wittstock: i. m. 175. (*Szabó Béla ford.*)

⁵³ Valentin Wagner (1510 után – 1557) valószínűsíthető krakkói tanulmányok és brassói lelkészkedés után 1542-ben Wittenbergbe iratkozott, ahol Melanchthon követőjévé vált és *magister artium* címet szerzett. 1544 végétől a brassói Honterus-iskola rektora volt. 1549-től Honterus utóda a városi lelkész tisztségében, 1555-től egyszersmind a Honterus-féle nyomda tulajdonosa is volt. Elsősorban vallási és iskolai jellegű munkái jelentek meg nyomtatásban. Vö. Szinyei: i. m. XIV. 1376. h.; Trausch: *Schriftsteller-Lexikon...* III. 1871, 469. skk., IV. 1902, 489.

városok köré font védőfalat lát. A jog megszabadulva korábbi el-
lenséges lclkületétől új életre kel és nem fenyegeti a szászok hitét,
és ahogyan egy Egyház öleli magához a szász közösség tagjait,
ugyanúgy egy közös törvény védi a polgárokat. Hiszen a törvény, a
jog az Isten ajándéka, amelyet a Menny a halandóknak nyújt, és
ezért sehol sem lehet jó törvényeket találni, ahol az isteni lélek
nem ver szívesen tanyát”.⁵⁴ A *Compendium* megalkotásával Honterus
célja tehát ezek szerint az lehetett, hogy a két nemzedék (Mátyás
kora) óta egyre inkább politikai egységként fellépő *Universitas
Saxonum* számára egy közös „törvénykönyvet”, illetve kéziköny-
vet adjon, amely a közösségi élet minden területén hatályos, és
amely kiforrottságával védelmet ad a katolikus egyház kánonjogá-
val szemben is. A *Compendium* szabályai, valamint a szász egyház
reformját megvalósító rendtartások normái Honterus felfogása
szerint felváltják a kánonjogi szabályokat, s ezzel megvalósul a Lu-
ther által hirdetett elv, mely szerint egy közösségen belül csak a
politikai hatalomnak (esetünkben az *Universitas Saxonum*nak) van
joga – a *lex naturalis*nak és a méltányosságnak is megfelelő – jogsza-
bályokat alkotni.⁵⁵

Akárcsak Honterus személyében, úgy a *Compendium*ban magá-
ban is egyszül a humanista és reformáló lélek. Wagner *Carmen*-je
szerint „a vallási megújulással elnyert új szabadság és tisztaság hoz-
zájárulhat, hogy a jogélet is megújuljon”. Mint ahogy a reformált
vallás közvetlenül a Szentírás szövegét tette a középpontba, a hu-
manisták ugyanúgy Iustinianus eredeti, megtisztított szövegét
emelték piedesztálra. Wagner szavai szerint a *Compendium* „teljes
szövege az ősidők tiszta forrásából táplálkozik”, a „barbár zagyva-
lék”, a régi jogtudomány⁵⁶ azonban semmiféle helyet nem kapott
benne. A reformáció hozzájárult annak felismeréséhez is, hogy írott
jogra van szükség.

A lutheri és még inkább a melanchthoni eszméket átvéve
Honterus magáévá tette azt a felfogást, mely szerint az írott jognak
a természetjogon kell alapulnia.⁵⁷ A természetjog alapjának azon-
ban a római jog egyes kiválasztott részeit tették: a keresztények

⁵⁴ Itt és alább is szabad fordítását adjuk a wagneri *Carmen* legfontosabb, a *Compendium* szellemiségét bemutató megnyilvánulásainak.

⁵⁵ Vö. Coing: i. m. 1996, 32., ahol Coing vázolja Luther *A világi hatalomról* című művének legfontosabb elveit.

⁵⁶ Acker, Udo: 1544/1974 – 430 Jahre „Compendium juris civilis” des Johannes Honterus. In *Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde*, III. Folge. 4. Jg. 1974. 30.

⁵⁷ Wittstock: i. m. 179.

számára az ésszerű római jog képezi a törvényt. Az államban a törvénynek kell uralkodnia, az ésszerű törvények mintaképe pedig a római jog.⁵⁸ Wagner megfogalmazása szerint „a törvény a természet útjára utal minket, a nap világánál előtűnnek a jog elrejtett ösvényei”. „Az ősidők tiszta forrásain”, a tiszta római jogon alapszanak a természetjog tanításai.

De mégsem lehetnek minden országban ugyanazok a jogszabályok, „hiszen a természettörvény azt követeli, hogy ne legyen egy a jog”, az adott országok sajátosságai is közrejátszanak abban, hogy „nem lehet mindenütt ugyanaz a rend”. Nem lehet tehát minden további nélkül átvenni jogszabályokat, elővigyázatosnak kell lenni a normák másolásánál.

Wagner verssorai alapján Honterus meg volt győződve azonban arról is, hogy műve megszerkesztésével nemcsak szűkebb pátriája lakóinak, hanem egész hazájának szolgálatokat tesz: „Barátsággal fogadd hát, ó Erdély, ezen könyvecske adományait és kedvvel ítélkezzél eszerint. Honterus osztotta be és rendezte össze nagy szorgalommal a nép számára szabályait, s bár kicsi a könyv terjedelme, de nagy áldások áramolnak ki belőle. [...] A törvények áldása végtelen, ha feloldod hatályukat, nem virágozhat egyetlen állam sem.”

A *Compendium* maga jóval terjedelmesebb munka, mint a *Sententiae*, és jóval nagyobb szakmai tudást igényelt összeállítása. Honterus ebben a munkájában is a forrásokból vett idézetekből építkezett, de túllépett a fragmentumok pusztá felsorolásán: a könyv egységes szöveget kínál olvasóinak. Ugyanúgy dolgozott, mint Iustinianus korában a kompilátorok: több forrásból egy összefüggő szöveget „ollózott össze”. Természetesen jóval kisebb forrásmennyiséget kellett áttekintenie, mint Tribonianuséknak, de így is tiszteletre méltó munkát végzett. Csak a iustinianusi kodifikációból, az *Institutiones*ből, a *Digesta*ból és a *Codex*ből merített. Túlnyomórészt a *Digesta* szolgált forrásául.

A kutatás mai állása szerint nem tudjuk, hogy Honterus milyen mintákat követett a *Compendium* összeállításánál. Ennek híján nem állapíthatjuk meg, mennyire végzett önálló munkát és mennyit vett át a korabeli irodalomból.

A *Compendium* szerkezetében – a mai rendszertanhoz szokott jogászok szemével nézve – több következtelenség is megfigyelhető. Honterus munkáját, az *Institutiones*-hagyománynak megfelelően, 4 könyvre és azon belül 22, 21, 21, 21 fejezetre osztotta, tehát töre-

⁵⁸ Troeltsch, Ernst: *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen*. 2. Hálftc. Tübingen, 1912, 542–543.

kedett a számbeli arányosságra. Ez azonban bizonyos tematikai és szakmai furcsaságokhoz vezetett.

Az 1. könyvben a jog általános elveiről, a jogforrásokról, a jogértelmezési szabályokról értekeznek, majd a bírói és hivatalnoki feladattal kapcsolatos elveket ismerteti. Ezen könyv további részében a peres eljárást mutatja be az idézéstől a fellebbezésig.

A 3. könyvben előbb a házasságról, az örökbefogadásról és különösen részletesen a gyámságról, majd az öröklésről van szó. A könyv utolsó három fejezetében azonban szinte minden átvezetés nélkül következik a haszonélvezet és használat, a telki szolgáltatások és az *operis novi nuntiatio*.

A 3. könyv a kötelmi jogé: a *pactumok* és szerződések fogalmának meghatározása és a kötelmekről általában szóló fejezet után az egyes szerződéstípusokat veszi sorra: ajándékozás, kölcsön és haszonkölcsön, adás-vétel, bérlet, letét, társaság és megbízás. Ezután jönnek bizonyos általános szerződési rendelkezések: hatalomaltatók szerződésai, kezesség, zálog, teljesítés, beszámítás és kötelem-átruházás, végül pénzkölcsön és a tartozatlan fizetés.

A 4. könyv első 11 fejezete különböző kereseteket ismertet. Szól például a határvitákról, az örökösársági vagyonszétosztásról, a tulajdonközösség megszüntetéséről, a felmutatási keresetről. Itt található a birtokszerezéssel, az elbirtoklással kapcsolatos szabályok is, majd furcsa módon utólag visszanyúlva beszél általában a keresetekről és a keresetfajtákról, valamint – ismét általánosan – a bíraskodásról. Ezzel mintegy előkészíti a büntetőjognak szentelt 8 fejezetet, melyben röviden a büntetőeljárás szabályai, majd egyes bűncselekmények (lopás és rablás, kényszerítés, károkozás, emberölés és házasságtörés, hamisítás) s végül a büntetések „tana” kerül tárgyalásra. A tartalomjegyzék szerinti utolsó előtti fejezetként az államkincstárról és az elítéltek vagyonáról értekeznek. Érdekes, hogy a negyedik könyv 21. fejezete, amely egyben a könyv utolsó fejezete is, és a tartalomjegyzék szerint a helyi privilégiumokat (*De privilegiis municipalibus*) tárgyalta volna, valamilyen okból elmaradt a szövegből.⁵⁹

Honerus ezen látszólagos összeviesszűrés ellenére több-kevesebb sikerrel megőrizte a *Compendium* egységességét. Nagy érdeme, hogy az egyes fejezeteken belül világos gondolatmenetet követett, könnyen érthető fogalmakkal dolgozott, és nagyon jól szerkesztett. Alig lehet a szövegben a különböző forrásokból származó szöveghelyek közötti „varratokat” észrevenni. Természetesen eh-

⁵⁹ Nagy Barna: i. m. 1962, 219.; Acker: i. m. 30. és 32. jegyzet.

hez bizonyos betoldások, értelmező közbevetések, nyelvtani jelle-
gű átfogalmazások alkalmazására is szükség volt. Egészen kis mér-
tékben találunk bizonyos aktualizálásra törekvést Honterus mun-
kájában: példaként említhető, hogy a jogforrások között részlete-
sen nem említheti a *statutumokat*, melyek természetesen hiányoznak a római-bizánci forrásokból, de egyes felsorolásokban
már megjelenik a *statutum* mint jogforrás. Csakúgy, mint a *Sententiae*-
ben, itt is említés nélkül marad többek között a rabszolgaság intéz-
ménye.

Mivel a *Compendium* kizárólag római jogot tartalmazott, első-
sorban az oktatásban érhetett el jelentős hatást, de mint törvény-
könyv nem kerülhetett igazán alkalmazásra, mivel semmit sem
tartalmazott az ősi, hagyományos szász szokásjogból. Egyes szász
székek bírái azonban jelentős segítséget láttak a munkában. Széle-
sebb körű alkalmazását az is megghiúsította, hogy a Szász Egyetem
által megbízásba adott német fordítása nem készült el. A munka
azonban elnyerte a közösség vezetőinek tetszését, amit egy 300
forintos ajándék fejezett ki.

Gyakorlati alkalmazását az *Universitas* vezetői is csak átmeneti
megoldásnak tekinthették, mert már 1546-ban az a határozat szü-
letett, hogy Werbőczy *Tripartitumát* fordítsák le németre, és szöve-
gét a szász szokásjog szabályaival egészítsék ki. Ez a fordítás sem
készült el, hiszen hamarosan kiderült, hogy a magyar nemesi jog
alkalmazhatatlan a szászok között.⁶⁰

Jogtudósi tevékenységét vázlatosan áttekintve megállapíthatjuk,
hogy Honterus példája nemcsak az egyházi élet és a pedagógia te-
rén volt ragadós a szászok között, hanem a jogtudás tekintetében is
termékeny volt. Tevékenysége nyomán egy „brassói jogi iskoláról”
beszélhetünk, melynek kialakulásában nem kis része volt a
Honterus-iskolában folyó jogi oktatásnak, illetve a szász fiatalok
magyaranyú egyetemjárásának. A „brassói iskola” legjelesebb kép-
viselői közé Honterus mellett Valentin Wagner, Matthias Fronius,
Petrus Apus Bogner, és neves városbírók, mint Hans Fuchs, Hans
Benkner⁶¹ és Lukas Hirscher⁶² tartoztak.

A gyakorlati jogi problémák iránti nyitottságát mutatja, hogy az
ő kezdeményezésére alakult meg a történelmi Magyarország első

⁶⁰ Wittstock: i. m. 180–181.

⁶¹ Hans Benkner 1547 és halála, 1565 között szinte megszakítás nélkül töltötte be Brassó városbírói tisztségét, ami akkor a legmagasabb közjogi méltóság volt. Kortársai a törvények igen nagy tudású ismerőjének tartották. Wittstock: i. m. 181, 183.

⁶² Lukas Hirscher 1561 és 1588 között töltötte be több mint hússzor a városbírói tiszte-
t. Wittstock: i. m. 181, 183.

árvaszéke, melynek feladata az árvák vagyonának a hatósági kezelése és annak ellenőrzése volt. 1543-as egyházi rendtartásában külön fejezetben foglalkozott az árvákkal (*De pupillis*), s ebben pontos, a római jog elveinek megfelelő szabályokat fektetett le a gyámok kártérítési felelősségéről (*culpa in concreto*) és büntetéséről arra az esetre, ha elkezelnék vagy elsikkasztanák gyámoltjaik vagyonát. Bevezette nemcsak a rendelt, hanem a végrendeleti gyámok hatósági felügyeletét is. Ezzel szintén az elsők között Európában törvényi alapokra helyezte az árvák védelmét és gondozását.⁶³

Miért fordultak az erdélyi szászok a római jog felé?

A Honterus életéből, római jog iránti érdeklődéséből fakadó – fentebb vázolt – tényezők mellett más, szükségszerű körülmények is közrejátszottak a szász közösség jogéletének új alapokra helyezésében a 16. században. Az alábbiakban annak járunk utána, hogy miért is volt alkalmas a római jog a reformok megvalósítására.

A német népelemek betelepítése Erdélybe II. Géza uralkodása alatt (1123–1162) határvédelmi céllal kezdődhetett meg.⁶⁴ A betelepülő németeknek a rendszeres írásba foglalás küszöbén álló, részletekben is többé-kevésbé kidolgozott jogrendszer lehetett. A jövevények magukkal hozták régi lakhelyük jogait és szokásait: ezek az erdélyi életbe átültetve szokásjoggá váltak. A királyi privilégiumok, bár nem vettek át teljes jogkönyveket, egyes szabályokat elfogadtak, és régi lakóhelyi vagy azokhoz hasonló jogukat biztosították az igen kedvelt megtelepedetteknek. Ezek a „magukkal hozott jogok” hosszú ideig elcségesek is voltak az erdélyi szász paraszttársadalom életének szabályozására.⁶⁵

A társadalmi változások, a szászok paraszttársadalmára egyre inkább ráépülő polgárosult, városi rétegek és a 15. század második felében egyre erőteljesebbé váló kereskedő-hivatali arisztokrácia megjelenése, az ő érdekeik érvényesülése az alkalmazott jog bizonyos fokú változását is magával hozta. A városok (Nagyszében, Segesvár, Brassó, Beszterce) lakossága elsősorban iparral és közvetítő kereskedelemmel foglalkozott. A közigazgatási tisztségek a kereskedő-patrícius családok kezébe kerültek. Hatalmuk a parasz-

⁶³ A fejezet szövegét lásd: *Quellen zur Geschichte der Siebenbürger Sachsen. 1191–1975* (Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens, 1.). Hrsg. Ernst Wagner. Köln–Wien, 19812, 110–111. Vö. Wittstock: Johannes Honterus, 184–185.

⁶⁴ Vö. Ács Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, 1984, 43.

⁶⁵ Vö. Csizmadia Andor: *A magyar városi jog*. Kolozsvár, 1941, 13.

tok többsége fölé is kiterjedt. Az erdélyi szász „nemzet” polgári vezetősévé lett. Vezető szerepét a királybírák személyén keresztül, a céheknek a falvakra is kiterjedő kiszélesítésével és a vásártartási jog városokra koncentrálásával valósította meg gazdasági téren is. A szász közösségben tehát a kereskedő-iparos réteg lett a hangadó, s ez a szokásjog fejlődésén is lemérhető.⁶⁶

A szülőföldjükről hozott és a privilégiumok jóvoltából a 15. század közepéig egyeduralkodó szokásjog nem volt alkalmas a megnövekedett áruforgalom (közvetítő kereskedelem) lebonyolítására, és – bár tudjuk, hogy a céhek erős kötöttséget jelentettek a szabad kereskedelem szempontjából – az iparostevékenységgel megnövekedett jogi igényeinek ellátására sem. A forgalom igénye volt az addig fennállott bizonyos mértékű jogbizonytalanság megszüntetése is. A jogbizonytalanságot a székek autonómiája és kezdettől eltérő szokásjoga, a bírák és bíróságok eltérő gyakorlata mellett az írott jog hiánya idézte elő. Bár beszélünk a *consuetudo terrae Cibiniensis*ről, amely befolyást gyakorolt az egész Királyföld jogéletére, de ez is bizonytalan lehetett. Az igényeket felismerve a jogbizonytalanság ellen a 15. század második felében gyakorlati jogszokások léptek fel.⁶⁷

Törekvéseik közül a legnevezetesebb és a további kodifikálásra is jelentős hatású mű az ún. Altenberger-codex. Thomas Altenberger szebeni polgármester, majd királybíró és kamarai gróf 1481-ben ajándékozta ezt a könyvet a nagyszebeni főtörvényszéknek (Hétszék – az Egyetem megalakulása előtt – törvényszékének). Célja valószínűleg német városi és országos jogok recepciója lehetett a királyföldi szokásjog, valamint a nemesek és a szászok viszonyait rendező *lex consuetudinaria regum* mellé, mely utóbbit Mátyás király jelölte meg követendőként a szászok számára.⁶⁸

Az Altenberger-codex három részből állt. Ezek különböző német birodalmi városok és területek jogát összegzik. Az első rész az ún. Svábtükör Landrechtje, más néven: nürnbergi jog, mely 562 címben kevésbé rendszerezett örök-, gyám-, per-, büntető-, német közjogi szabályokat, és a hűbériségre, a kötelekre, állatkárookra vonatkozó elveket tartalmazott. A második rész a Magdeburgi Weichbild, mely 159 címben összefoglalt köz-, közigazgatási, örök-,

⁶⁶ Barta Gábor: *Az erdélyi fejedelemség születése*. Budapest, 1979, 132.

⁶⁷ Lindner Gusztáv: A Svábtükör az erdélyi szászoknál. *Erdélyi Múzeum* (1884) 175.

⁶⁸ A *codex* teljes szövegének kiadása: Az Altenberger-féle codex nagyszebeni kéziratának kinyomatása. Kiadja Lindner Gusztáv. Kolozsvár, 1885. Újabbban *Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen*. Ed. Gustav Lindner. Ed. altera, curavit Karl August Eckhardt. Aalen, 1973.

házasság-, és büntetőjogi elveket ismertet. A harmadik rész 143 címében iglói (Iglau-Jihlava) bánya-, per- és büntetőjogi szabályokat vett át.⁶⁹ A codex valószínűleg⁷⁰ jóval az ajándékozás előtt készült. A nagyszebeni főtvényszéken ténylegesen használhatták, ezt bizonyítja, hogy a szebeni tanácsnokok erre esküdtek fel. A főtvényszék tehát elfogadta ezeket a jogokat a szász szokásjog segédforrásaként, és hosszú ideig érvényben is hagyta. A jogkönyv egyes helyei változatlanul vagy többé-kevésbé módosítva átmentek a szász szokásjog későbbi kodifikációs munkálataiba és magába a kodifikált jogkönyvbe is.⁷¹ Az Altenberger-codexet tehát egy idegen jog átvételének első kísérleteként kell elfogadnunk, mellyel a helyi szokásjog hézagait kívánták betölteni a recipiálók. A Svábtükör szabályainak illetően, egy az egyben való átvételét valószínűleg a virágzó közvetítő kereskedelem miatt a német „anyaország” városaival tartott szoros kapcsolat indokolta. A Nyugatra, Bécsbe vagy esetleg távolabbi helyekre keleti árut vivő és onnan késeket és főleg posztót hozó szász kereskedők elsősorban német testvéreikkel ápták az üzleti kapcsolatokat. A Svábtükör szabályai is szerepelhettek azon elvek között, amelyek alapján ügyleteiket lebonyolították. Ha ez így volt, érthető az a törekvés, hogy a szász iparosok és kereskedők saját belföldi forgalmukban is ezt követték.

A kísérlet nem is volt teljesen sikertelen, bár mint az alig fél évszázad múlva elhatározott tudatos római jogi recepciós törekvés ténye mutatja, a csaknem tiszta német szokásjog nem nyert igazán befogadást a Királyföldön (vagy nem elégtette ki az igényeket).

Ugyanebben az időben az autonóm közigazgatás kifejlődésére az ún. Szász Egyetem, az *Universitas Saxonum* létrejötte tette fel a koronát, melyet egyes történészek az 1486-os dátumhoz kötnek. Ez a szervezet nemcsak közigazgatási és bírósági önállóságot testesített meg, hanem politikai, közjogi egységet is képezett. Ezzel szervezetiileg is alátámasztotta az 1437-ben a kápolnai unióban „nemzetként” megjelenő szászok politikai befolyását a válságokkal küzdő királyi Magyarországon. Még inkább így volt ez utóbb a független fejedelmi Erdélyben. A Szász Egyetem létrejötte nemcsak a közigazgatásban, hanem az ítélkezésben is a szász vidékek egységesítését jelentette. Az ún. Kétszék 1402-ben, Brassó 1422-ben, Beszterce 1478-ban vívta ki a szebeni székhöz, vagyis a Szász Közgyűléshez való fellebbezés jogát. Ezek után az egész szász föld

⁶⁹ Balás Gábor: *Erdély jókora jogtörténete 1540-ig*. Budapest, 1977, 65.

⁷⁰ Lindner: i. m. 1884, 178.

⁷¹ Uo. 180–182.

legfőbb végrehajtó és ítélkezőtestülete a Szász Egyetem, illetve annak közgyűlése lett. Az *Universitas* mint a szász igazságszolgáltatás legfőbb szerve saját szokásjogot alkalmazott. A bíraskodás és a fellebbezések elintézése is a közgyűlési funkciók között szerepelt. A Közgyűléstől a *Curia*-hoz és az uralkodóhoz lehetett fellebbezni.⁷²

Az egyetem természetesen felkarolta a jogbizonytalanság megszüntetésére irányuló törekvéseket. A szász joggyakorlat a 16. század első felében egyértelműen megreformálásra várt. Nagyon sok félreértés eredt az egyértelmű és egységes jogszabályok hiányából, hiszen a bírák évszázadokon keresztül a szájhagyományban élő szokásjog alapján ítélkeztek. Ezen az Altenberger-codex joganyaga sem segített, amelyet csak Nagyszében város tanácsa és az *Universitas Saxonum* mint a szászok legfelső bírósága alkalmazott. A szász közösségekben, így Brassóban sem léteztek írott jogforrások.

A keleti országrészben alkalmazott jogforrások különbözősége, illetve a szász jogforrások nem írott volta a szászok számára azért is nyomasztó volt, mert – mint említettük – olyan ügyekben, melyben legfőbb bírójuk, a Nagyszébenben székelő szász gróf nem tudott dönteni vagy nem dönthetett, a magyar király volt a legfelső fellebbezési fórum. A királyi tábla bírója ilyen esetekben igencsak nehéz feladat előtt állt: a nem írott szász szokásjog alapján való döntés nem jöhetett szóba, hiszen a túlnyomórészt magyar és magyarországi bíró, illetve segítői nem ismerhették azt. Ugyanakkor az is visszatetsző lett volna, ha két szász polgár vitáját a magyar nemesi jog, Werbőczy *Tripartituma* alapján döntötték volna el. Az Erdélyi Fejedelemség létrejöttével a helyzet alig változott, mint azt Matthias Fronius jogbizonytalansággal kapcsolatos, Honterus működése után négy évtizeddel, 1583-ban megfogalmazott gondolatai is bizonyítják: „Mivel a szászok bírósági eljárása, szokásai és jogai a magyar nemesi joggal és decretummal nem hangzanak egybe, ezért a szász bíróságok ítéletei és döntései a mi kegyes urunk és fejedelmünk udvari és bírói táblája előtt nem állhatnak helyt, hanem nagyrészt megváltoztatásra kerülnek, és ebből az következik, hogy a jog bizonytalan lett és ingadozás van az ítélkezésben, a perlekedő felek nem találhatják meg jogukat és igazukat, hanem kétségek között hosszú perlekedésre és súlyos költségek viselésére kényszerülnek. S mindez kétségkívül abból ered, hogy szász jogunkat a szokás alapján alkalmazzák és az nincs írás-

⁷² Uo. 175.

ba foglalva és így nem bírja az uralkodó egyetértését valamint megerősítését.”⁷³

Mind a szász közösségeken belüli jogforráshiány, mind a központi hatalom ebből eredő tanácstalansága és a jogbizonytalanság megszüntetése szempontjából kézenfekvő volt kiegészítő megoldásként, „közös nevezőként” a római jog segítségül hívása. A szokásjog írásba foglalása és a római jog szerepének megnövekedése egyébként is európai jelenség volt a 15–16. században. Különösen a Német Birodalom egyes területein végbemenő fejlődés volt példaértékű a német ajkú szászország számára. Ebben a korban ugyanis a birodalom nagy városaiban is megfigyelhető volt a helyi (tartományi és városi) szokásjogok írásba foglalása, illetve felülvizsgálata (reformációja) iránti igény. Ezen törekvések célja a jogegységesítés, a városjogok korszerűsítése, valamint a *ius communé*val való összhangba hozatala volt. A folyamat eredményeként – a kor jellegzetes jogforrásaiként – egy sor *statutum*, „*reformatio*” született birodalomszerte.⁷⁴ Mivel ezen reformációk megszövegezői között jórészt a „tudós jogokban” jártas személyek vitték a prímet, a római és kánonjogi szabályok jelentős szerepet kaptak „szokásjogként” az új jogforrásokkal élő tartományok és városok jogéletében. Honterusnak a római jog felé fordulása tulajdonképpen tehát nemcsak a szász közösség gazdasági és igazságszolgáltatási szükségleteiből, hanem a „korszellemből” is adódott. A jogegységesítés és -korszerűsítés igénye jelentkezik nála is, s tulajdonképpen egy európai mintájú joganyag-reformáció tevékeny, meghatározó hatású részesének tekinthető.

A *Compendium* elkészítésére a megbízást Honterus olyan gazdasági körülmények között kapta, amikor a szász kereskedelem visszaszorult Erdélybe, a helyi forgalmat volt kénytelen lebonyolítani, a céhek pedig ekkor éltek másodvirágzásukat, megszabadulva az idegen termékek versenyétől. Az ideális jogszabályok (jogrendszerrel szó sem lehetett) szabad megválasztását kevésbé befolyásolták külső gazdasági kapcsolatok, s ebben az izolált helyzetben egy önálló, tiszta reform elindítását tűzhetette ki maga elé az *Universitas Saxonum*.

Erre az említett kényszerítő, de kedvező gazdasági helyzet felismerése mellett az is bátoríthatta az egyetem vezetőit, hogy éppen a 16. század elején volt a legnagyobb (több százra tehető) a külföl-

⁷³ Fronius előszava a szász *Statutum*-ok német kiadásához. Vö. *Das Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen. Unveränderte Wiedergabe des Erstdruckes von 1583*. Hrsg. v. Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde. München, 1973, XXV.

⁷⁴ Ruszoly József: *Európa jogtörténete, az „újabb magánjogtörténet” Közép- és Nyugat-Európában*. Budapest, 1997, 101–102.

dön végzett, erdélyi értelmiségiek száma, és a diákok legnagyobb része éppen a három nagy szász centrumból, Brassóból, Szebenből és Besztercéről került ki.⁷⁵ A római jog elterjedtségét a korabeli Erdélyben az is mutatja, hogy a tíz legolvasottabb szerző között ott találjuk Iustinianust is, bár népszerűsége jórészt éppen a Honterus-féle két gyűjteményes munkának volt köszönhető.⁷⁶

Honterus *Compendiuma* volt tulajdonképpen a második recep-ció kísérlet a szászok között, s ez volt az, amely először egységesen, az egész szász lakosság számára kívánt jogkönyvet adni. *Compendium*-a azonban nem vert igazán gyökeret a szászok között, művéből éppen a nemzeti sajátosságok hiányoztak. Mint jogszabályt közvetlenül nem alkalmazták, de csakúgy, mint Altenberger ajándéka, alapjául szolgált a későbbi kodifikációnak.

Az egyetem ugyanis nem mondott le jogéltének rendezéséről, bár mire a munkálatok elérték beteljesedésüket, a szász kereskedelem és ipar éppen a legválságosabb időszakát élte. De talán éppen ezért akarták oly következetesen végrehajtani a „kodifikációt”.

A szélsőséges kísérletek után egy bizonyos szintézist próbáltak megvalósítani a jogszabályok összeállításával megbízott hivatalnokok. Honterus után először a besztercei Christian Pomerius, nagyszebeni jegyző kapott megbízást az egyetem levéltárának rendezésére és az egyetem kiváltságainak összegyűjtésére egy latin nyelvű munkában.⁷⁷

Később az újabb jogkönyv készítésére az 1560-as években Thomas Bomelius nagyszebeni tanácsnok, a szász közgyűlés jegyzője vállalkozott. Munkájában felhasználhatta Pomerius gyűjteményét is. 1563-ban német és latin nyelven elkészített műve 30 cikkből állt, ismertette a szászok jogszokásait és a római jog alkalmazandó elveit. Címe: *Statuta iurium municipalium civitatis Cibiniensium reliquarumque civitatum et universonum Saxonum Transilvan*. Nem jelent meg nyomtatásban, de tételeit a gyakorlatban alkalmazták, ezért a municipiális statútumok első fogalmazványának tekinthető.⁷⁸

Bomel munkáját az 1570-es években Matthias Fronius brassói szenátor dolgozta át az Egyetem képviselőinek megbízásából.

⁷⁵ Összefoglalóan lásd Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979.; valamint Philippi, Maja: i. m. 1986, 238–244. (Bécs), 245–246. (Krakó); Uő: i. m. 1984, 179–224.; Dankanits: i. m. 14.

⁷⁶ Dankanits: i. m. 59.

⁷⁷ Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére*. Pest, 1866, 57.

⁷⁸ Schuler von Libloy: i. m. 131.; Bomel munkája az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található meg: *Statuta iurium municipalium–Saxonum Transilvaniensium collecta per Thomam Bomelium anno 1563*. (Jelzete: Fol. Lat. 1789.)

Művét ő is latin és német nyelven készítette el: *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania* – Der Sachssen inn Siebenbürgen: Statuta: oder eygen Landtrecht. A munkát Albert Huet szász ispán, Lukás és Peter Hirscher brassói tanácsnokok átnézték, az egyetem több éven át visszatérően vitatta. Végül az *Universitas* közgyűlése elfogadta és felterjesztette Báthory István fejedelemhez. A küldöttség, amely a megerősítés végett Albert Huet vezetésével Krakkóba vitte a jogkönyvet, 1583. február 18-án⁷⁹ kapta meg a fejedelem megerősítését, miután Berzeviczy Márton,⁸⁰ a fejedelem kancellárja és Simon Braunschweig porosz királyi ügyész megvizsgálták. A megerősítéssel együtt a fejedelem a Szász Egyetemet feljogosította a szász nemzeti vagyon kezelésére, és helyhatósági joggal ruházta fel a testületet a központi rendeletek kihirdetésére és végrehajtására; kikötötte viszont, hogy a testület által hozott szabályokat fejedelmi megerősítésre mindig fel kell terjeszteni.⁸¹

A két nyelven kinyomtatott *Statutumok* 1583 után a szászok legfőbb jogforrásává váltak. A fejedelmi megerősítés szerint szabályai a „szászok földjére és jogszolgáltatására vonatkoznak” (*Saxonum Nostrum terras iurisdictionemque tantum concernunt*). Kérdéses azonban, hogy ez a hatály Brassóra és Besztercére is kiterjedt-e, és ha igen, mikortól, hisz az első könyv 1. fejezet 1. szakasza csak Hét- és Kétszéket említi.

A *Statutumok* szabályait akkor kell elfogadni, „ha a közönséges jogba nem ütköznek” (*in quantum iuribus publicis non derogant*). Bár ezen elv már a szabályozásból kitűnőleg sokszor nem érvényesült.⁸² A jogkönyv törekszik arra, hogy a szászok jogrendszerének egészét átfogja, de mégis kimondja, hogy a *Statutum*-okban nem szabályozott kérdések tekintetében a római jog szabályait kell alkalmazni.⁸³

⁷⁹ Uo. 132.; Egyes szerzők tévesen február 13-át fogadják el. Így Wenzel Gusztáv: *Az országos jog és a particuláris jogok közötti viszony hazai jogrendszerünkben*. Budapest, 1876, 64.

⁸⁰ Martinus de Berzevicze (1533–1596) Sáros megyei nemes család sarja, aki fiatalon Nádasdy Tamás udvarába került, majd az ő támogatásával a bécsi magyar kancellária titkára lett. Az udvarral beutazta Németországot, ezután 1564-ben Párizsba ment tanulni. 1568-tól Padovában jogot hallgatott. 1572-ben tért haza, és az erdélyi udvar szolgálatába lépett. 1576-ban Báthory István kíséretében Lengyelországba költözött, s ott a király erdélyi kancelláriájának vezetője lett. Báthory halála után végleg Lengyelországban maradt. Vö. *Janus Pannonius. Magyarországi humanisták*. Szerk. Klaniczay Tibor. Budapest, 1982, 1320–1320.

⁸¹ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. VI. Budapest, 1873, 14.

⁸² A fenti szabályok fedik a *Háromkönyv*nek a helyhatósági statútumokkal kapcsolatos elveit (Trip. III. 2.5–6.).

⁸³ *Quicquid autem his legibus specialiter non est expressum, id veterum legum constitutionumque regulis, imperatorio iure comprehensis, omnes relictum intellegant.* (SS. I. 1.7.)

Ha pedig törvényes szabályozás nincs,⁸⁴ az erkölcs és a szokásjog szabályait kell követni.

A jogforrási rendelkezések legérdekesebbike a római jogot mint közvetlen jogforrást megjelölő szakasz, mely egészen egyedülálló a magyarországi jogfejlődésben.

A jogkönyv megalkotásával és elfogadtatásával az erdélyi szász nemzet tudatos jogkereső munkájának több mint százéves szakasza zárult le, egy korát megelőző nagyszerű törvénytűben, amely egyes hiányosságai ellenére is hosszú időre alkalmasnak bizonyult a jogviszonyok szabályozására. Az Eigen-Landrecht hatályba lépésével a szászok közössé vált jogélete a szász közösség másik, igen fontos összetartó erejévé vált.

A római jog erdélyi jelentőségét alátámasztja, hogy ez az ország-rész a császárságtól való függetlenebb fejlődése miatt a *ius imperiale*-vel, a császári joggal való ismerkedés gondolatától kevésbé tartott, mint a királyi Magyarország. Honterus és a szászok példáján kívül a római jog szerepének humanista alapokon való felismerését példázza Erdélyben Baranyai Decsi János *Syntaxmája* is.

Honterus jelentősége a szászok jogélete számára elsősorban abban ragadható meg, hogy munkáival ösztönözte a közösség politikai vezetőit, hogy komolyan foglalkozzanak a szász jogszolgáltatás alakí és anyagi szabályainak megreformálásával, a jogélet széles körben hozzáférhető írott forrásokra alapozásával. Ez a folyamat természetesen még évtizedeket vett igénybe, de egyik ösztönzőjének és megalapozójának mindenképpen Honterust tekinthetjük. A római jog elveinek népszerűsítésével és oktatásának lehetővé tételével városa és az egész szász közösség jogéletének adott tartós lökést. Munkáinak későbbi beépülése a szász *Statutumok* anyagába a szász jogszolgáltatást teljesen új, a korabeli európai fejlődésnek megfelelő útra terelte. Ebben a tekintetben Erdély – éppen az ő tevékenységének is köszönhetően – messze megelőzte a Királyi Magyarországon végbemenő fejlődést. Jogi munkáival megalapozta a mindmáig ismert egyetlen, magyar területen végbement, helyi jelentőségű, de sikeres római jogi recepció kísérletet.

Már saját korában az ókor egyik legnagyobb és legsokoldalúbb tudósához, Varróhoz hasonlították („Varro saeculi sui”).⁸⁵ Személyében a határok nélküli tudományok – köztük a jogtudomány – európai jelentőségű alakját tisztelhetjük.

⁸⁴ *In quibus autem causis scriptis legibus non utimur, id sequi oportet, quod moribus et consuetudine introductum est.* (SS. I. 1.5.)

⁸⁵ Zimmermann: i. m. 254.

JOHANNES HONTERUS, DER RECHTSGELEHRTE – VERMITTLER DES EUROPÄISCHEN „JUS COMMUNE“

Johannes Honterus (Honter), der Reformator der Siebenbürger Sachsen, der bedeutende Humanist und angesehene Kartograph, Buchdrucker und Lehrer ist auch eine hervorragende Persönlichkeit der ungarischen Rechtsgeschichte des 16. Jahrhunderts. Seine Tätigkeit im Interesse der Rechtsentwicklung der lutherisch gewordenen Sachsen war der Forschung immer bekannt, aber wurde seitens der ungarischen Rechtshistoriker bisher nicht ausreichend gewürdigt.

Dementsprechend konzentriert sich die Abhandlung auf den wissenschaftlichen Werdegang des „Juristen“ Honterus. Die Daten seiner Auslandsstudien und -reisen werden von jenem Gesichtspunkt aus analysiert, wo er mit berühmten Juristen in Berührung kommen konnte, wo und wie er die Kenntnisse und Ideen für seine späteren juristischen Werke erwarb. Es wird auf seinen Kontakt mit dem aus Siebenbürgen stammenden Wiener Bürgermeister und Rechtsgelehrten Dr. Martinus Capinius hingewiesen, zugleich hervorgehoben, dass er während seines Aufenthaltes in Basel zu dem engen Bekanntenkreis von Bonifacius Amerbach, einem der berühmtesten Juristen seiner Zeit im deutschen Sprachgebiet gehörte. Er wird in Amerbachs Korrespondenz mehrmahls erwähnt.

Honters Offenheit für das juristische Wissen zeugt von einer humanistischen Haltung Melanchthonscher Prägung.

Die zwei wichtigen juristischen Werke Honters sind nach seiner Rückkehr nach Siebenbürgen in seiner Heimatstadt Kronstadt entstanden. Honterus war hier als Stadtpfarrer, Lehrer sowie als Buchdrucker tätig. Als Stadtpfarrer hat er mit seinen Mitstreitern die reformatorischen Gedanken unter den Sachsen bekanntgemacht, mit seiner Kirchenordnung (*Reformatio ecclesiarum Saxoniarum in Transylvania* – 1547) eine organisatorische Grundlage der geistigen und nationalen Sonderstellung der Sächsischen Nation innerhalb des sich verselbständigenden siebenbürgischen Pufferstaats geschaffen. Als zweiter Pfeiler der nationalen Absonderung der Sachsen ist ihre selbstständige Rechtsentwicklung hervorzuheben, deren Geschichte im 16. Jahrhundert Honters juristische Werke stark beeinflusst haben.

Die Sachsen haben seit ihrer Einwanderung ein eigenes Gewohnheitsrecht besessen, dessen Modernisierung im 15. Jahrhundert auf der Basis von reichsdeutschen Rechtsbüchern, im 16. Jahrhundert aufgrund der gelehrten Rechte (kanonisches und römisches Recht) unternommen wurde. Bei letzterem Versuch haben die Werke Honters (*Sententiae ex libris Pandectarum iuris civilis decerptae* – 1539; *Compendium iuris civilis in usum civitatum ac sedium Saxoniarum in Transylvania collectum* – 1544) eine immense Bedeutung erhalten, denn sein Lehrbuch (*Sententiae*) hat weitgehend zur Verbreitung des europäischen juristischen Kulturgutes unter den Sachsen beigetragen. Dieses

Lehrbuch wurde im Unterricht der höheren Jahrgänge der Honterus-Schule in Kronstadt verwendet. Dieser Rechtsunterricht kann als erster Versuch im Karpatenbecken bewertet werden, der juristische Grundkenntnisse auf wissenschaftlicher Basis zu vermitteln bestrebt war.

Sein zweites und anspruchsvolleres Werk (*Compendium*) ist auf Geheiß der Obrigkeit der sächsischen Selbstverwaltung entstanden und als Kodifizierungsexperiment zu beurteilen. Honterus hat versucht ein dem europäischen Standard entsprechendes Rechtsbuch zu schaffen, das weite Teile des sächsischen Rechtslebens umfassen sollte. Das Werk wurde in den weiteren Kodifizierungsarbeiten 1583 durch die *Statuta iurium municipalium Saxonum in Transylvania – Der Sachsen inn Siebenbürgen: Statuta: oder eygen Landtrecht* sehr eingehend ausgewertet, er begründete somit die einzige formale Rezeption des römischen Rechtsgutes im historischen Ungarn.

In der Studie werden die Entstehungs- und Wirkungsgeschichte sowie der Inhalt der zwei juristischen Arbeiten von Honterus zum ersten Mal in ungarischer Sprache gewürdigt und analysiert.